

**TOVUSH TALAFFUZI BUZILISHLARINI BARTARAF ETISH
JARAYONIDA HAVO OQIMINI SHAKLLANTIRISH**

Mahkamova Iroda Suhbatulla qizi

Alfraganus universiteti Pedagogika fakulteti

Maxsus pedagogika (logopediya) yo'nalishi

2 bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Alfraganus universiteti

v.b dotsent PhD Utbasarova Umida.M

Annotatsiya: Ushbu maqolada tovush talaffuzi buzilishlarini tuzatish jarayonida havo oqimini shakllantirishning ahamiyati yoritilgan. Havo oqimini to'g'ri boshqarish artikulyatsion apparatning muvofiqlashgan faoliyatini ta'minlaydi hamda nutq tovushlarini aniq talaffuz qilishga yordam beradi. Tadqiqotda logopedik mashqlar, nafas olish texnikalari va fonetik korreksiya usullari orqali havo oqimini to'g'ri shakllantirish yo'llari tahlil qilingan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, havo oqimini boshqarish mashqlarining muntazam qo'llanilishi nutq tovushlarini to'g'rilashda samaradorlikni oshiradi

Kalit so'zlar: havo oqimi, o'yin mashqlari, usullar, uslublar.

Аннотация: В статье рассматривается значение формирования воздушной струи в процессе коррекции нарушений звукопроизношения. Правильное управление воздушным потоком обеспечивает согласованную работу артикуляционного аппарата и способствует точному произнесению звуков речи. В исследовании анализируются методы формирования воздушной струи с помощью логопедических упражнений, дыхательных техник и фонетической коррекции. Результаты показывают, что регулярное применение упражнений по контролю воздушного потока повышает эффективность устранения нарушений звукопроизношения.

Ключевые слова: воздушная струя, игровые упражнения, методы, приемы.

Annotation: *This article examines the importance of forming the airflow during the correction of speech sound disorders. Proper control of the airflow ensures coordinated functioning of the articulatory apparatus and contributes to accurate pronunciation of speech sounds. The study analyzes methods of developing airflow through speech therapy exercises, breathing techniques, and phonetic correction approaches. The results indicate that regular use of airflow control exercises increases the effectiveness of eliminating articulation disorders.*

Keywords: *airflow, play-based exercises, methods, techniques*

Kirish: Nutq nafas olishi — bu jarangdor nutqning asosi, tovush va ovoz hosil bo‘lish manbai hisoblanadi.

Nutq tovushlarini hosil bo‘lish manbai — bu o‘pkadan chiqib, hiqildoq, halqum, og‘iz yoki burun bo‘shlig‘i orqali tashqariga chiqadigan havo oqimidir. Ma‘lumki, nafas olish a‘zolari o‘zining asosiy biologik funksiyasi — gaz almashinuvini ta‘minlash bilan birga, ovoz hosil qilish va artikulyatsion (talaffuz) funksiyalarni ham bajaradi.

Bolada nutq nafas olishining rivojlanishi ontogenez jarayonida nutqning shakllanishi bilan bir vaqtda sodir bo‘ladi va taxminan 10 yoshga borib yakunlanadi. “Nutq nafas olishi — bu og‘zaki nutqni hosil qilish bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ixtiyoriy psixomotor reaksiyalar tizimidir”

Nutq nafasini shakllantirish jarayoni havo oqimini hosil qilishni ham o‘z ichiga oladi. Havo oqimini shakllantirish tovushlarni to‘g‘ri qo‘yishning zarur va muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Havo oqimini shakllantirish bo‘yicha mashqlar to‘g‘ri tovush talaffuzini shakllantirishning tayyorlov bosqichida fonematik eshitishni va artikulyatsion motorikani rivojlantirish bilan bir qatorda olib boriladi. Nafas mashqlari nafaqat nafas kuchini, balki nafas chiqarishning to‘g‘ri taqsimlanishini ham rivojlantirishga yordam beradi.

Logopedik ish tizimi tayyorlov bosqichida havo oqimini shakllantirishda bolada quyidagi asosiy farqlarni hosil qilishga asoslanadi:

Shovqinli (shishillovchi) tovushlarni talaffuz qilishda havo oqimi keng, iliq, sust va tarqoq bo‘ladi.

Siyoqlovchi (hushtak) tovushlarni talaffuz qilishda esa havo oqimi tor, sovuq, kuchli va yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Ma’lumki, tovushlar nafas chiqarish fazasida hosil bo‘ladi. Ontogenezning kech bosqichida shakllanadigan aksariyat tovushlarni talaffuz qilish uchun yo‘naltirilgan havo oqimi zarurdir.

Havo oqimining uchta asosiy yo‘nalishi mavjud:

Havo oqimi til markazi bo‘ylab to‘g‘ridan-to‘g‘ri yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Bu holat ko‘pchilik tovushlarni talaffuz qilishda kuzatiladi: lab-tish tovushlari (v, v', f, f'), orqa til tovushlari (k, k', g, g', x, x'), old til tovushlari (t, t', d, d'), shuningdek, hushtakli tovushlar (s, s', z, z', ts).

Havo oqimi tilning markazi bo‘ylab yuqoriga yo‘naltiriladi.

Bu shishillovchi tovushlarni (sh, j, shch, ch) va vibratsion tovushlarni (r, r') talaffuz qilishga xos.

Havo oqimi tilning yon chetlari bo‘ylab yo‘naltiriladi.

Bu holat tutuq-o‘tkazuvchi tovushlar (l, l') talaffuzida kuzatiladi.

Logopedik ish tizimida havo oqimini shakllantirish bo‘yicha asosiy yo‘nalishlar:

Lablar yopiq holda puflash.

Bu mashq yonoq mushaklarini mustahkamlash uchun mo‘ljallangan. Bolalar ikkala yonog‘ini bir vaqtda shishirib, havoni ushlab turadilar. Keyin havoni o‘ng va chap yonoqlar orasida navbat bilan o‘tkazadilar (ya’ni havoni bir yonoqdan ikkinchisiga “haydash”). Shuningdek, yonoqlarni og‘iz bo‘shlig‘iga ichkariga tortish mashqi bajariladi, lablar esa oldinga cho‘zilgan bo‘ladi .

Trubka shaklida cho‘zilgan lablar orqali puflash.

Bu mashq og‘iz atrofi (dumaloq) mushaklarining faoliyatini mustahkamlaydi.

Yonoqlarni shishirmasdan, ozgina oldinga cho‘zilgan va bir-biriga yaqinlab turgan lablar orasidan puflash.

Lablar orasida kichik dumaloq “teshikcha” hosil bo‘ladi.

Qo‘l kaftiga yaqin joylashtirilgan yumshoq predmetni puflab uchirish.

Masalan, qog‘ozdan yasalgan kapalaklar, qushchalar, samolyotchalar, qor parchalarini ipga osib qo‘yish yoki stol, deraza tokchasi ustiga joylashtirish mumkin. Bu mashqlar uzoq va silliq nafas chiqarishni mashq qilish uchun xizmat qiladi.

Ping-pong sharchalari, “marbles” sharchalari, qalamlar, paxtadan yasalgan sharchalar — bularning barchasini stol ustida puflab harakatlantirish mumkin.

Konstruktordan “darvoza” yasab, sharchani yoki qalamni puflab “darvozaga kiritish” orqali o‘ziga xos “futbol” o‘yini tashkil etiladi. Raqobat elementi kiritish mumkin: “Kim tezroq sharchani (yoki qalamni) darvozaga kiritadi?”

Shamni puflab o‘chirish.

Bu mashq uchun katta va kichik rangli shamlar mos keladi. Bola yonoqlarni shishirmasdan, sokin va qisqa nafas olib, keyin asta-sekin nafas chiqaradi va shamni o‘chiradi

Tabassum holatida lablar orasidan puflash.

Lablar engil tabassum holatida, bir-biriga yaqin joylashadi va orasida tor teshikcha hosil bo‘ladi. Og‘iz burchaklari tishlarga yaqinlashgan bo‘ladi. Bola havo oqimini shu teshikchaga yo‘naltiradi va ko‘rsatkich barmog‘i yordamida havo oqimini yonma-yon siljitadi. Agar teshikcha to‘g‘ri hosil qilingan va havo oqimi yetarli kuchli bo‘lsa, havo barmoq bilan kesilganda aniq shovqin eshitiladi.

Lablar engil tabassumda bo‘lgan holatda puflashni davom ettirib, tilni lablar bilan urib, nafas chiqarish paytida “pya-pya-pya” tovushlarini aytish mashqi bajariladi.

Tilga puflash mashqlari:

Tilning old qismi bo‘ylab “yo‘lcha” yasash (masalan, tishqurtish bilan) va bu yo‘lcha bo‘ylab havo puflash.

Tilni keng holatda yuqori tishlar ortiga qo‘yib, uchi tomoniga puflash va havo oqimini sezish.

Bosh aylanishi yuzaga kelishi mumkin, shuning uchun mashqlar soni va tezligini me‘yorida, dastlabki bosqichda dozali tarzda bajarish zarur. Yonoqlarni shishirish mumkin emas — ularni qo‘llar bilan yengil ushlab turish orqali taktil

(sezgi) nazoratni amalga oshirish tavsiya etiladi. Boshlang'ich bosqichlarda bolaga yordam sifatida ko'zgudan foydalanish mumkin, bu ko'rish orqali nazoratni ta'minlaydi.

Havo oqimini nazorat qilish paxta bo'lagi yordamida amalga oshiriladi: paxta bola og'ziga yaqin tutiladi — agar mashq to'g'ri bajarilsa, paxta yon tomonga harakatlanadi. Mashqlarni hisob bilan bajarish mumkin. Bola emotsional holatini nazorat qilish muhim, u tinch va muvozanatli bo'lishi kerak.

Havo oqimini shakllantirishda foydalaniladigan usullar:

◆ “Taktil nazorat” usuli.

Bolaning bir qo'lining kaft orqa tomoni o'z og'zi oldida ushlab turiladi, ikkinchi qo'lining kaft orqa tomoni esa logoped og'zi oldiga qo'yiladi. Shu tariqa bola o'zining havo oqimini sezadi va uni logoped namunasidagi oqim bilan solishtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ushbu mashqni ko'zlarni yummaganda holda yoki yopib bajarish mumkin — bu bolaning e'tiborini taktil sezgilariga qaratadi.

◆ “Ipni g'altakka o'rash” mashqi.

Puflash jarayonida bola qo'llari bilan ipni g'altakka o'rayotgandek harakat qiladi.

Havo oqimini rivojlantirish uchun mashqlar:

Logopedik-korreksion ishning maqsadi: kuchli, yo'naltirilgan, davomli, silliq va og'iz orqali chiqadigan havo oqimini shakllantirish.

“Qor parchasi” mashqi.

O'qituvchi bolaga kichik paxta bo'lagi beradi va shunday deydi:

— “Bu qor parchasi. Qara, u qanday uchadi.” (O'qituvchi paxtani kaftiga qo'yib, asta puflab uchiradi.)

Keyin: “Endi sen ham xuddi shunday qil. Tabassum qil, tishingni ko'rsat, og'zingni och, lablaringni trubka shaklida cho'z va qor parchalariga pufla.”

Mashq bir necha marta takrorlanadi

“Futbol” mashqi.

Tilning keng old qismi pastki lab ustiga qo'yiladi. Bola [f] tovushini cho'zib aytib, paxtani stolning qarama-qarshi tomoniga uchiradi.

Ko'rsatma: "Tabassum qil, tishingni ko'rsat, og'zingni och, keng tilni pastki lab ustiga qo'y va paxtani puflab uchir." Pastki lab tishlarga tortilmasligi kerak.

"Itoatsiz tilni jazolash" mashqi.

Ko'rsatma: "Tabassum qil, og'zingni och, tishingni ko'rsat, tilni pastki lab ustiga qo'y. Nafas chiqarish paytida 'pya-pya-pya' tovushlarini ayt, tilni lablar bilan engil ur."

E'tibor berish kerakki, pastki lab pastki tishlarga tortilmasin, tilning yon chetlari og'iz burchaklariga tegib tursin.

"Pufakchalar (Burbulyar)" mashqi.

Ikki shaffof plastik stakan olinadi: biriga deyarli to'ldirib suv quyiladi, ikkinchisiga esa ozgina. Ko'p suvli stakanga yumshoq puflanadi, oz suvli stakanga esa kuchli puflanadi. Bola suvni to'kmasdan "burbulyar o'yini"ni bajaradi.

O'qituvchi bolaga "kuchsiz", "kuchli", "ko'p", "oz" so'zlariga e'tibor qaratadi

"Qor yog'moqda" mashqi.

O'qituvchi plastik butilkaga solingan mayda penoplast bo'laklarini ko'rsatadi. Avval bolaga qanday kuch bilan puflash kerakligini ko'rsatadi, shunda "qor" ichkarida harakatlana boshlaydi. So'ng bola uzoq, ammo kuchsiz puflash orqali "qorning yog'ishini" kuzatadi.

Mashq bir necha bola bilan bir vaqtda, har biriga individual trubkalar yordamida o'tkazilishi mumkin.

"Paroxod hushtagi" mashqi.

Buning uchun balandligi taxminan 7 sm, bo'ynining diametri 1–1,5 sm bo'lgan shisha idish ishlatiladi.

O'qituvchi deydi: "Qara, men puflanimda shisha qanday hushtak chaladi — xuddi paroxoddek! Endi sening paroxoding qanday ovoz chiqazadi?"

Ko'rsatma: "Tabassum qil, tishingni ko'rsat, og'zingni och, til uchini shishaning og'zi chetiga tekkiz — shisha iyakka tegib tursin. Havo oqimi o'rtadan, davomli va kuchli chiqishi kerak."

Kuchli, yo‘naltirilgan, davomli va silliq og‘iz havo oqimini shakllantirishga qaratilgan mashqlarning muntazam va tizimli bajarilishi nutq nafasining rivojlanishiga, artikulyatsion apparat mushaklarining mustahkamlanishiga hamda to‘g‘ri diktsiya ko‘nikmalarining mustahkamlanishiga yordam beradi.

Xulosa:

Tovush talaffuzi buzilishlarini tuzatishda havo oqimini shakllantirish mashqlari muhim ahamiyatga ega. Maxsus o‘yin mashqlari va logopedik usullar orqali bola to‘g‘ri, yo‘naltirilgan va uzoq davom etuvchi havo oqimini hosil qilishni o‘rganadi. Bu mashqlar nafaqat artikulyatsiya mushaklarini mustahkamlaydi, balki nutqiy nafasni rivojlantiradi, tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish uchun zarur sharoit yaratadi. Mashg‘ulotlarni bajarishda individual yondashuv, bolalarning emotsional holatini hisobga olish, harakatlarning ketma-ketligi va bosqichma-bosqich murakkablashuvi muhimdir. Natijada, muntazam mashqlar to‘g‘ri talaffuzni shakllantirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va nutq nuqsonlarini bartaraf etishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Волкова, Г.А. Логопедия. Преодоление нарушений звукопроизношения у детей. — Москва: Владос, 2005.
2. Филичева, Т.Б., Чиркина, Г.В. Основы логопедии. — Москва: Просвещение, 2010.
3. Новикова, И.В. Развитие речевого дыхания и воздушной струи у дошкольников с нарушениями звукопроизношения. — Санкт-Петербург: Речь, 2017.
4. Ефименкова, Л.Н. Игровые упражнения в коррекционной работе логопеда. — Москва: АСТ, 2013.
5. Краузе, Е. Коррекционно-развивающие упражнения для постановки звуков у детей дошкольного возраста. — Москва: Детство-Пресс, 2019.
6. Хасанова, М., & Абдурахманова, Н. Nutq terapiyasi asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

7. Karimova, D. Bolalarda tovush talaffuzi nuqsonlarini korreksiya qilish metodikasi. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2022.